

השיר „יגדל“

השיר „יגדל“ יש בו שלש עשרה שורות כפולות בסיום חיבה „ח“ על משקל שתי תנועות ויתד ושתי תנועות בדלת מסוגר.⁽¹⁾ מחבר השיר זכה למה שלא זכו כחברי שירים אחרים. השיר יגדל נתפרסם כמעט בכל תפוצות ישראל. בבתי כנסיות שלנו מנהג אשכנז ופולין, אומרים יגדל בכל בוקר קודם תפילת שחרית. בימים נוראים, מזמרים יגדל בניגון מיוחד, כמעט בכל תפוצות ישראל בשחרית קודם התפילה וגם לאחר תפילת כל-נדר. בהאלאנדיא ובאנגליא וגם בקצת בתי כנסיות מנהג ספרד מזמרים יגדל לאחר סיום קבלת שבת בניגון מיוחד להשיר. בקצת מקומות היה המנהג לשיר יגדל קודם „ברוך שאמר“.⁽²⁾

מטרת המחבר היתה לכלול בדרך קצרה כל הי"ג עקרים כפי מה שהעמיד אותם הרמב"ם.⁽³⁾ אפשר לשער שהמחבר היה מתלמידי הרמב"ם וחפץ בזה להפיץ שיטתו ורעיוני הרמב"ם, ובוזה אף הצליח, כי מיום שנדפס הסידור הראשון בפרג בשנת 1512 וקצת מאוחר בקרקא בשנת 1581 לא נחסר השיר יגדל מסדר התפלה שלנו. הו קצת מגדולי חכמי ישראל שערערו על השיר יגדל ורצו לרחקו מהסידור.⁽⁴⁾ אך לא הצליחו.

בגוף נוסח של השיר יגדל יש קצת שנויים.⁽⁵⁾ הספרדים מוסיפים בסופו תיבות „תורת משה אמת ונבואתו“, קצת מוסיפים בסופו „אלה שלש עשרי עקרים הם יסוד קל ותורתו“ או „אלה שלש עשרה עקרים הם יסוד תורת משה ונבואתו“.⁽⁶⁾ אברהם ברלינער⁽⁷⁾ מצדד שהנוסחא „הנו אדון עולם לכל נוצר יודה גדולתו ומלכותו“ אינו עיקר ויש לקרוא „הנו אדון עולם וכל יוצר יודה גדולתו ומלכותו“, אך נוסחא זו לא נמצא אף באחד מסידורי-התפילה שלנו. ורק בכתב יד ברלין אחד נמצא „הנו אדון עולם וכל נוצר יודה גדולתו וכו“ והנה אחד הטעמים מה שערערו על השיר יגדל הוא שהעקר החמשה מהי"ג עקרים „שהבורא יתברך שמו לו לבדו ראוי

(1) כמנהג מחברי שירים בימי ביניים. (2) הגאון ר' יום טוב ליסמאן העללער (1579--1654) בהקדמתו לספר אורחות חיים כותב „במדינותנו קודם ברוך שאמר אומרים יגדל כדי שיהיה שגור בפי כל הי"ג עקרים“ (3) עיין בהקדמת הרמב"ם לפרוש חמשנה בפרק חלק (4) הגאון ר' יעקב עמדין (תנ"ו-תקל"א) בסידורו כותב „השיר יגדל יש בו תוארים נוספים מחודשים ולא מצאנו להם חברים במקרא ולא בגמרא כמו אלקים — חי — נמצא ואין עת אל מציאותו — וכדומה, על כן ערערי עליו חכמי האמת שאינו ראוי לאמרו, ובאמת התואר „אלקים—חי“ נמצא במקרא מלכים 16, 19 וכן בישעיה 37, 17 וגם נודע הפתגם „דברי אלקים דיים“ (5) עיין חיים שירמאן בספרו „מבחר השירה העברית באיטליא“ (6) עיין דן דוד נשיא (חי במאה החמש-עשר) בספרו „הדעות — בעל דין“ (7) Randbemerkungen z. Gebetbuch

להתפלל ואין ראוי להתפלל לזולתו" לא נמצא ביגדל, ואם נקבל את הנוסחא ע"ם כתב יד ברלין, אפשר שהמחבר כיל את העקר החמש "הנו אדון עולם — וכל נוצר יודה גדולתו", כלומר מפני שהוא אדון כל העולם ע"כ וכל נוצר יודה וכו', כל הייצורים רק לו יודו גדולתו ולו לבדו יתפללו. אברהם עהרליך אינו בטוח מצד הלשון אם לקרא "יורה" או "יודה", אך אינו מביא הנוסחא הנ"ל.⁹ מענינת מאד השקפת אברהם ברלינר שכל אלה ההוספות שהוסיפו הספרדים בסופו של השיר, נעשו מפני שחסרו להם תיבות להניגון המיוחד שלהם להשיר יגדל. גם אנו כופלים השורות האחרונות של השיר "מתים יחיה אלינו"¹⁰ ואפשר שהוא גם כן מהטעם כדי להשלים עם הניגון המיוחד ליגדל.

מי היה המחבר של השיר? יש בזה דעות שונות. קצת מהחכמים מייחסים את השיר להרמב"ם,¹¹ וזהו גם כן דעת החכם ר' יעקב רייפמאן,¹² אך חוקרים אחרים דוכיתו שדעה זו אינה צודקת. כי הרמב"ם לא חבר רק פיוט אחד המתחיל "עת שערי רצון לפתח" ונמצא אצל הספרדים בתפילת מנחה ליום הכפורים, והלשון של הפיוט היא לגמרי אחרת מהלשון של השיר יגדל.¹³ החכם פירסטנטהל בתרגומו של המורה נבוכים מציע שהמחבר היה ר' יחיאל בן רבי ברוך, ובהתייבות "יתיה קל ברוך" נמצא השם של המחבר. ר' יוסף מקנדיא חושב שהמחבר היה הפייטן ר' שלמה בן גבירול.¹⁴ אך גם לזה קשה להסכים, כי אנו יודעים שרק הרמב"ם העמיד י"ג עקרים ולא מי שלפניו. כבר נתקבלה הדעה שהמחבר הוא דניאל בן יהודא הדיין, אשר חי במחצית הראשונה של המאה הי"ד ברומא. בסידור כתב יד איטליא משנת 1383 בו נמצא השיר יגדל בראשונה חתם תחת השיר "דניאל בן יהודא הדיין איש רומא" וזהו דעת פרופ' עלבויגן¹⁵ וזהו גם כן דעת שד"ל¹⁶

8) עיין בהמגיד שנה א' כרך 6. 9) עיין בספר פסח מאבים מ"ר חיים בנכנשתי בעל כנסת הגדולה, 10) עיין ר' יעקב עמדין בסדר התפילה שלו. 11) עיין יעקב רייפמאן ב"הכרמל" שנה ב' צד 103: "אחד מעוברי דרך הגיד לי כי שמע או ראה שאבי השיר הזה הוא ר' כלב אסונדלפוני הקראי בעל ספר גן-המלך וספר עשרה-מאורות. ואין זה כי אם חלום ברב ענין או קול כסיל ברב דברים. הן הקראי הזה השלים ספר אדרת אליה' לר' אליה' בשומו ובספר הזה לא נמצאו כי אם עשרה עקרים, ואין ספק כי הרמב"ם היה מחברו, כי בספרי הרמב"ם נמצאו הכתובים "נמצא — מציאותו — לאחדותו — שפע נבואותו — אנשי סגולתו — בקדמותו". 12) ש"ר במכתבו ליעקב רייפמאן, ב"הכרמל" שנה ג' כותב: "שיר יגדל מאוחר בלי ספק אל הרמב"ם. שעל דבריו בספר חלק הוא מיוסד ונראה מחברו מאיזה איש סרובינצי משכיל בדרך הפילוסופים, אך לא ספרדי, ואין לשיר הזה יתדות ותנועות ולא נמצא אצל הספרדים". ודבריו בלתי מובנים, כי השיר נמצא אצל הספרדים, וגם מיוסד על משקל תנועות ויתדות. 13) עיין בספר "נובלות החכמה" לר' יוסף מקנדיא. 14) בספרו Der jüd. G'iltadlensl היא מביא ראיות שכבר היו בזמן ההוא באיטליא פילוסופים יהודים שחשדלו להפיץ דעות הרמב"ם. 15) עיין הקדמתו למחזור בני רומא. וז"ל: "בערבית ליל שבת יש במנהג בני רומא השיר הידוע יגדל ושם מחברו לא נתפרסם עדיין, ואני ראיתי סדור כ"י על קלף נכתב בשנת קמ"ג ושם הסופר שכותבו משה בכמר יקותיאל חפץ ממשפחת הצפרוני וכתב אותו לכמר דניאל בכמר שמואל הרוסא ישר בכמר דניאל ז"ל דיין, ועל גבי יגדל כתב אלה חס הי"ג עקרים שסדרם הרב כמחזור דניאל זקני בכמר

פרופ' הירשפעלד¹⁶) דחה כל הראיות שמביא שד"ל, יען שבכל כתבי יד שמביא שד"ל לא נמצא רק שר' יהודא הדיין סידר הי"ג עקרים, אבל לא שהוא היה המחבר של השיר, והוא מציע ששם המחבר היה עמנואל בן שלמה הרומאי שחי בתחילת המאה הארבע עשרה. נגד הירשפעלד יצא פרופ' מארקס¹⁷) והוכיח בראיות ברורות שהמחבר היה דניאל בן יהודא הדיין. ועל טענת הירשפעלד שבכל כתבי היד נמצא רק „אשר סידר" הרי זה מפני שהפייטנים לא חברו הי"ג עקרים, הם רק חברו שירים מיוסדים על הי"ג עקרים שנודעו להם מכבר. ועל סדר הי"ג עקרים שהעמיד הרמב"ם, על הסדר הזה חברו שירים. והצדק עם פרופ' מארקס. כי עמנואל הרופא חיבר שיר אחר מיוסד על הי"ג עקרים המתחיל „אפתח בכנור על עלמות שיר וכו'" אך שינה לגמרי מהסדר שהעמיד אותם הרמב"ם. ואפשר לשער שעמנואל הרופא לקח את השיר יגדל והוסיף עליו והאריך את השיר. וככה עשו כמה ממחברי שירים בימי הביניים כמו המשורר משה דרעי הקראי, לקח את השיר של ר' יהודה הלוי המתחיל „ד' נגדך כל תאותי וכו'" והוסיף עליו והאריך אותו.¹⁸) ואין ספק שמה שנמצא שר' יהודא דיין או דניאל בן יהודא דיין סידר הי"ג עקרים, הוא שסידר את השיר וחיבר אותו על סדר הי"ג עקרים שהעמיד אותם הרמב"ם ז"ל.

יהודא דיין. 16) עיין מאמרו ב־Jewish Quarterly 17) שם. 18) עיין ב„השלוח" מרס"ד לאברהם כתנא.